

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΕ ΔΥΟ ΟΜΑΔΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ: ΝΕΟΙ - ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΑ ΝΗΣΙΑ ΙΟΣ ΚΑΙ ΣΕΡΙΦΟΣ

ΠΑΡΙΣ ΤΣΑΡΤΑΣ

Α. Εισαγωγή

Α. 1. Η κοινωνιολογία του τουρισμού

Η ΜΕΛΕΤΗ των κοινωνικών επιπτώσεων της ανάπτυξης του σύγχρονου, μαζικού και οργανωμένου τουρισμού μόνο τις δύο τελευταίες δεκαετίες έχει αρχίσει, από την πλευρά της κοινωνιολογίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι το πρώτο άρθρο που αναφέρεται στην Κοινωνιολογία του Τουρισμού εμφανίζεται το 1972,¹ ενώ ακόμη και σήμερα λίγες είναι οι προσπάθειες που έχουν γίνει για μια ολοκληρωμένη και πλήρη κοινωνιολογικά μελέτη του φαινομένου. Θα αναφερθώ συνοπτικά στα κυριότερα χαρακτηριστικά του σώματος της Κοινωνιολογίας του Τουρισμού.

— Πρώτο βασικό χαρακτηριστικό είναι οι πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις στη μελέτη του τουρισμού, που οφείλονται στο γεγονός ότι, εκτός από τους κοινωνιολόγους, μελετήθηκε και από ανθρωπολόγους (Smith 1977, 1980, Graburn 1983), κοινωνικούς ψυχολόγους (Stringer, Pearce 1984), οικονομολόγους (Gray 1982), πολιτικούς επιστήμονες (Mathews 1983) κ.ά.

— Το μεγάλο μέρος των μελετών που έγιναν είναι μελέτες περιπτώσεων σε αναπτυσσόμενες χώρες ή σε αναπτυσσόμενες περιοχές αναπτυσσόμενων χωρών.

— Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε κυρίως στις επιπτώσεις του μαζικού, οργανωμένου, αλλοδαπού τουρισμού, στις χώρες υποδοχής.

— Τα θέματα που κυρίως απασχόλησαν τους μελετητές (Noronha 1975, Thurot 1976, Greenwood 1972, De Kadt 1979, Cohen 1979) είναι τα εξής:

α) Οι επιπτώσεις της μαζικής τουριστικής ανάπτυξης σε περιοχές με αγροτική κοινωνικοοικονομική δομή.

β) Ο ρόλος του τουρισμού σαν φορέα αργητικών ή θετικών επιπτώσεων στις αξίες, τα ήθη και τα έθιμα του τοπικού πληθυσμού.

γ) Η συμβολή του τουρισμού στην αύξηση της εργασιμότητας καθώς και στην α-

νάπτυξη κυκλωμάτων οργανωμένης πορείας.

δ) Η αλλαγή, μέσω της λειτουργίας του «demonstration effect», των καταναλωτικών και κοινωνικών προτύπων των κατοίκων στις χώρες υποδοχής τουριστών.

ε) Η αντίδραση των ντόπιων στη σχέση εξυπηρέτησης που δημιουργεί ο τουρισμός, αντίδραση που εκφράζεται με τη δημιουργία στερεοτύπων και την εμφάνιση φαινομένων ξενοφοβίας.

στ) Η δημιουργία μιας γενικότερα αποδεκτής τυπολογίας των διαφορετικών τύπων τουρισμού και τουριστών, καθώς και των σταδίων ανάπτυξης του τουρισμού.

ζ) Οι επιπτώσεις στον τοπικό πολιτισμό, είτε με την εμπορικοποίηση της παράδοσης, π.χ. μετατροπή τοπικών πανηγυριών, σε θέαμα για τους τουρίστες, είτε με τη δημιουργία μιας σκηνοθετημένης αυθεντικότητας, που σκοπό έχει να ικανοποιήσει κυρίως τις προδημιουργημένες από τον τουρίστα απόψεις και εικόνες για τον πολιτισμό της χώρας που επισκέπτεται.

Μετά από αυτή την αναγκαία μικρή εισαγωγή, θα αναφερθούμε, στη συνέχεια, στην έρευνα που διεξάγαμε στα νησιά Ίος και Σέριφος.

Α. 2. Η έρευνα στην Ίο και τη Σέριφο

Η έρευνα στα δύο νησιά διεξάχθηκε με ερωτηματολόγια, το χειμώνα του 1982, σε τυχαίο δείγμα που τραβήχτηκε από τους εθελοντικούς καταλόγους. Το ερωτηματολόγιο είχε 81 ερωτήσεις, στο σύνολό τους κλειστές, και απευθυνόταν σε άντρες και γυ-

ναίκες ηλικίας 18-70 ετών. Εκτός των απαντήσεων στο ερωτηματολόγιο, λάβαμε υπόψη μας στην ανάλυσή μας και τις καταγεγραμμένες στη διάρκεια ελεύθερων συζητήσεων – σε σπίτια και καφενεία – απόψεις των κατοίκων.

Στο σχεδιασμό της έρευνας λάβαμε υπόψη τη θεματολογία των εμπειρικών ερευνών που έχουν γίνει σε περιοχές με παρεμφερή οικονομικά χαρακτηριστικά, ώστε να μπορούμε, συγκρίνοντας τα αποτελέσματα, να οδηγηθούμε και σε κάποια γενικότερα συμπεράσματα. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε επίσης στις απόψεις των ντόπιων για την επίδραση της τουριστικής ανάπτυξης στον τόπο τους, στην επαγγελματική κινητικότητα που δημιουργεί ο τουρισμός, στην καταγραφή των χαρακτηριστικών του νεοπαγούς στρώματος των τουριστικών επιχειρηματιών, καθώς και στην αλλαγή των κοινωνικών, επαγγελματικών και καταναλωτικών προτύπων των νέων.

Η επιλογή των δύο νησιών, από το σύνολο των νησιών του νομού, έγινε με βάση τα εξής κριτήρια:

α) Έπρεπε να έχουν κοινά τα βασικά, κοινωνικά οικονομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά (κατοίκους ανά km², απασχόληση στη γεωργοκτηνοτροφία και αλιεία, μετανάστευση στη μεταπολεμική περίοδο, χαρακτηριστικά κοινωνικής δομής) καθώς και ίδιο επίπεδο υποδομής (δρόμοι, ύδρευση, αποχέτευση, σχολεία, γιατροί, τηλεπικοινωνίες).

β) Έπρεπε να διαφέρουν στους δείκτες τουριστικής ανάπτυξης (κλίβες ανά 1000 κατοίκους, διανυκτερεύσεις ανά κάτοικο, διανυκτερεύσεις ανά km², αφίξεις ανά κάτοικο).

Οι βασικές υποθέσεις της έρευνάς μας ήταν, αφ' ενός, ότι ο τουρισμός δεν συνέβαλε στην ουσιαστική ανάπτυξη των δύο νησιών, αφού τα προβλήματα υποδομής παραμένουν, αλλά απλώς αύξησε τα εισοδήματα των κατοίκων (κυρίως της Ίου), αφ' ετέρου, ότι οι κοινωνικές επιπτώσεις είναι πολύ δυσμενέστερες στο νησί με τον μαζικό τουρισμό (Ίος) απ' ό,τι σ' αυτό που έχει με-

μονωμένους, ιδίως, τουρίστες (Σέριφος), και οφείλονται κυρίως στον ταχύτατο πλουτισμό μιας μικρής αγροτικής κοινωνίας, που οδήγησε, από τη μια πλευρά, τους κατοίκους σε μαζική στροφή στα τουριστικά επαγγέλματα και παράλληλο μαρασμό των υπόλοιπων τομέων της οικονομίας, ενώ, από την άλλη, δημιούργησε προβλήματα αλλοτρίωσης, σπάζοντας τους παραδοσιακούς δεσμούς αλληλεγγύης και συνοχής που χαρακτήριζαν τις σχέσεις των κατοίκων.

Στην ανάλυσή μας ξεχωριστή θέση κατέχει η μελέτη των επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης σε δύο ομάδες πληθυσμού: τους νέους και τις γυναίκες. Για τις γυναίκες είναι γνωστό από άλλες έρευνες (Sanders 1962, Dimen & Friedl 1976, Petropoti 1981) ότι είναι οι στυλοβάτες των μικρών αγροτικών οικονομιών της χώρας, ενώ παράλληλα κυρίαρχος είναι ο ρόλος τους στην ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών. Επιδιώξαμε, λοιπόν, να δούμε αν με την τουριστική ανάπτυξη άλλαξε, και πώς, ο ρόλος αυτός και αν η συμμετοχή των γυναικών στη λήψη των οικονομικών αποφάσεων συνοδεύτηκε και από μια ευρύτερη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή του τόπου. Όσον αφορά τους νέους, εξετάσαμε την επίδραση σ' αυτούς των καταναλωτικών και κοινωνικών προτύπων των τουριστών, τις σχέσεις με τους γονείς τους, την εγκατάλειψη του σχολείου με αιτιολογικό την απασχόληση στις τουριστικές επιχειρήσεις, τους τρόπους ψυχαγωγίας τους, τα επαγγέλματα που προτιμούν.

B. Νέοι και τουρισμός

B. 1. Ένταση στη σχέση με τους γονείς

Η οικονομική ανεξαρτησία που φέρνει, συνήθως, από μικρή ηλικία ο τουρισμός, φαίνεται ότι είναι ο κυριότερος λόγος που δημιουργούνται προβλήματα στις σχέσεις των νέων με τους γονείς τους.

Έτσι είναι χαρακτηριστικό, αφ' ενός, ότι στην Ίο το 82,9% των ερωτώμενων αναφέρει ότι ο τουρισμός έχει καλές και κακές πλευρές, ενώ μόνο το 15,7% ότι είναι καλός (τα αντίστοιχα ποσοστά για τη Σέριφο, που τα προβλήματα είναι λιγότερα, είναι 30,2% και 60,3%), αφ' ετέρου, ότι οι περισσότερες απαντήσεις στην ερώτηση: «Γιατί θεωρείται ότι είναι κακός ο τουρισμός;» περιστρέφονται γύρω από το θέμα της αρνητικής επιρροής στη νεολαία και έχουν και πάλι σημαντικές διαφορές από το ένα νησί στο άλλο, όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 1.

Στην Ίο επιπλέον, όπου οι αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού είναι εντονότερες, οι απαντήσεις των κατοίκων είναι πολύ πιο αναλυτικές από ό,τι στη Σέριφο, όπου τα περισσότερα παραδείγματα κακής επιρροής στη νεολαία αντλούνται από όσα έχουν συμβεί στα γύρω νησιά. Έτσι, στην Ίο, αναλύοντας την απάντηση «Προβλήματα ηθικής και γυμνισμός», αναφέρουν τα εξής θέματα που τους ενοχλούν:

- α) Γυμνισμός και επιρροή στους νέους.
- β) «Ελεύθερη» ερωτική ζωή των ξένων, που δίνει το κακό παράδειγμα.
- γ) Προκλητικό ντύσιμο των τουριστριών, που σκανδαλίζει.

δ) Φόβος ότι «παρασύρονται» οι άντρες από τις ξένες.

ε) Ασέβεια και κακή συμπεριφορά των ξένων, που δημιουργεί αντιπάθειες στους ντόπιους.

στ) Ασέβεια από τους νέους που οφείλεται, κυρίως, στο γεγονός ότι έχουν πλέον δικά τους χρήματα.

Στην απάντηση «Χαμηλή ποιότητα τουρισμού και αλητεία» αναφέρουν ότι οι περισσότεροι νέοι «ζούνε περιμένοντας το καλοκαίρι» ή «δουλεύουν όλο το χειμώνα για να ξοδέψουν τα λεφτά τους στα κέντρα και τις ξένες».

Μια άλλη διάσταση του προβλήματος δείχνουν και οι απαντήσεις (σύνολο δείγματος και στα δύο νησιά) στην ερώτηση «Τι σύστημα ανατροφής προτιμάτε;», που πα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Γιατί θεωρείτε ότι είναι κακός ο τουρισμός;

	Σέριφος	Ίος	Στατιστική σημαντικότητα
Προβλήματα ηθικής & γυμνισμού	62,1%	32,9%	T-Student = 3,4 S.E. = 8,6 D = 29,2
Προβλήματα υγιεινής - καθαριότητας	24,1%	1,4%	T-Student = 4 S.E. = 5,65 D = 22,7
Χαμηλή ποιότητα τουρισμού, αλητεία & κακή επιρροή νεολαίας	13,7%	36,9%	T-Student = 3 S.E. = 7,6 D = 23,2
Ναρκωτικά	—	13,4%	
Αλλαγή στα ήθη-έθιμα	—	9,6%	
Άνοδος κόστους ζωής & εγκατάλειψη γεωργίας	—	5,5%	

ρουσιάζονται στον Πίνακα 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Τι σύστημα ανατροφής προτιμάτε;

Το παλιό σύστημα που τα παιδιά σεβό- ντουσαν και υπάκουαν τους γονείς ...	48,9%
Το νέο σύστημα που υπάρχει διάλογος και αλληλοκατανόηση	23,7%
Και το παλιό και το νέο σύστημα ανα- τροφής	27,5%

Ειδικά στην Ίο, στην παραπάνω ερώτη-
ση εντυπωσιάζει το πολύ μικρό ποσοστό
(13%) που είναι υπέρ ενός φιλελεύθερου
συστήματος ανατροφής. Οι περισσότεροι,
αντίθετα, είναι υπέρ του συστήματος που
βασιίζεται στην υπακοή και το σεβασμό, και
επιχειρηματολογούν λέγοντας «τώρα με τον
τουρισμό, τα παιδιά δεν ακούνε...» ή «τα
μεγαλύτερα παιδιά δεν σεβονται κανένα,
μόνο αν είμαστε αυστηροί θα συγκρατή-
σουμε τους μικρότερους».

Για τους κατοίκους της Ίου, λοιπόν, α-
ναμφίβολα τα προβλήματα που έχουν πα-
ρουσιαστεί στις σχέσεις γονιών και παιδιών
έχουν σαν βασική αιτία τους τουρίστες. Ο-
πωσδήποτε πάντως, ένα μεγάλο ποσοστό
των «ηθικής τάξης» απαντήσεων κρύβει και
το φόβο των γονιών, ότι η οικονομική ανε-
ξαρτησία που προσφέρει ο τουρισμός
μειώνει τον κυρίαρχο ρόλο τους στη λήψη
αποφάσεων που αφορούν την οικογένεια.

Β. 2. Η υποθέτηση των καταναλωτικών και κοινωνικών προτύπων των τουριστών από τους νέους

Στην Ίο είναι ιδιαίτερα εμφανής ο ανεπι-
φύλακτος θαυμασμός και, πολλές φορές, η
ταύτιση των νέων (αντρών κυρίως) με το
πολιτιστικό πρότυπο της ζωής των τουρι-
στών, όπως αυτός εμφανίζεται στη διάρ-
κεια των διακοπών τους στο νησί. Έτσι δεν
είναι τυχαίο ότι στην τριπλή ερώτηση «αν
οι τουρίστες συμπεριφέρονται καλά, αν εί-
ναι καθαροί και αν ξεδεύουν χρήματα», ό-
που μόνον το 40% δίνει θετικές απαντή-

σεις, η ομάδα ηλικιών 18-25 ετών και οι
τουριστικοί επιχειρηματίες δίνουν τις θετι-
κότερες...

Αυτό όμως που παρουσιάζει ενδιαφέ-
ρον, είναι το πώς οι νέοι εννοούν και περι-
γράφουν το πολιτιστικό πρότυπο των του-
ριστών. Έτσι λοιπόν ο πολιτισμός των του-
ριστών θεωρείται «ανώτερος» και «πιο μο-
ντέρνος» από το δικό μας, που είναι «καθυ-
στερημένος» ή «βλάχικος». Όταν δε ζη-
τούνται περισσότερες εξηγήσεις, αυτό το
«ανώτερο» πολιτιστικό πρότυπο ταυτίζεται
σχεδόν πάντα με το πρότυπο κατανάλωσης
των τουριστών και το υψηλό οικονομικό ε-
πίπεδο των χωρών από όπου προέρχονται.
Οι νέοι της Ίου βέβαια αγνοούν ότι οι του-
ρίστες στις διακοπές τους φέρνουν πολύ
πιο «ελεύθερα» και καταναλώνουν πολύ
περισσότερο από ό,τι στην κανονική τους
ζωή (Nettekoven 1979).

Την ταύτιση με τα πολιτιστικά πρότυπα
των τουριστών συνοδεύει και η απόρριψη
της τοπικής πολιτιστικής παράδοσης (πα-
νηγύρια - γιορτές) από τους νέους, που
θεωρούν ότι «αυτά είναι για τους γέ-
ρους...». Σαν συνέπεια δε των παραπάνω,
εμφανίζεται και ένας περιεργός «κοσμοπο-
λιτισμός» στις απόψεις των νέων, όπως
φαίνεται από τις καταγραφές που ακολου-
θούν:

— «Τη μουσική που ακούμε εμείς εδώ, φίλε,
εσείς στην Αθήνα την ακούτε ένα χρόνο με-
τά... Σε κάτι τέτοια είσαστε χωριό».

— «Βλέπεις κάτι Αθηναίους και Θεσσαλο-
νικιούς που είναι ντυμένοι σαν βλάχοι...
Δεν ξέρουν πώς ντύνονται έξω».

— «Διακοπές πάμε στην Ολλανδία, την
Αγγλία, τις Σκανδιναβικές χώρες... Πού θα
πηγαίναμε; Στην Ελλάδα;».

— «Αν ερχόμαστε στην Αθήνα το χειμώνα;
Τι να ερθουμε να κάνουμε; Πάμε κατευ-
θείαν στο εξωτερικό!».

Όλα τα παραπάνω μας πείθουν ότι ο
τουρισμός στην Ίο έχει δημιουργήσει όλες
τις προϋποθέσεις της εμφάνισης του Διε-
θνούς Κινήτρου Επίδειξης (Jafari 1974,
IUOTO 1975, Καραποστόλης 1983), που πε-
ριγράφεται ως η αλλαγή, στη χώρα υποδο-
χής των τουριστών, των πεποιθήσεων και
αξιών, που προέρχεται από τη μίμηση του
κοινωνικού και καταναλωτικού προτύπου
που αντιπροσωπεύουν οι τουρίστες που
προέρχονται από αναπτυγμένες χώρες.

Β. 3. Οι εραστές του καλοκαιριού

Η διεθνής βιβλιογραφία της Κοινωνιολο-
γίας του Τουρισμού (Mathews 1978, Grou-
pe Huit 1979, Farver 1984) έχει καταγράψει
φαινόμενα ανδρικής πορνείας σε τουριστι-
κές περιοχές, αλλά και τη δημιουργία εκτε-
ταμένων κυκλωμάτων γυναικείας πορνείας
σε πολλές χώρες της Ασίας για αποκλειστι-
κή εξυπηρέτηση των τουριστών (Cohen
1982, Grabum 1983, Wood 1984).

Οι «εραστές του καλοκαιριού» και στα
νησιά που μελετήσαμε (το φαινόμενο είναι
βέβαια εντονότερο στην Ίο) διαφέρουν
από τις περιπτώσεις που έχουν αναφερθεί,
σε ένα πολύ σημαντικό θέμα: δεν πληρώνο-
νται. Πιστεύουμε λοιπόν ότι αυτό το φαι-
νόμενο (που εμφανίζεται με την ίδια μορ-
φή και σε άλλες μεσογειακές χώρες) θα έ-
πρεπε να εξεταστεί αναλυτικότερα, όχι
συνδεδεμένο με την πορνεία, αλλά σε σχέση
με τη λειτουργία του «*demonstration effect*»
και την παράλληλη «σχέση εξυπηρέτησης»
(Nash 1977, Nunez 1977) που δημιουργεί ο
τουρισμός στις χώρες υποδοχής.

Ας δούμε, στη συνέχεια, ποια είναι τα
κυριότερα χαρακτηριστικά -όπως κατα-
γράφηκαν σε συζητήσεις μαζί τους- αυ-
τών των εραστών του καλοκαιριού.

α) Ενώ οι περισσότεροι δηλώνουν ότι
προτιμούν τις ξένες, γιατί είναι «ανώτερες»
ή «μπορούν να μιλήσουν μαζί τους», παρα-
δέχονται παράλληλα ότι αλλάζουν συχνά ε-
ρωτικές συντρόφους.

β) Ο αριθμός των «επιτυχιών» ανεβάζει
το γόητρο μέσα στην κοινότητα των «ερα-
στών του καλοκαιριού».

γ) Οι περισσότεροι προτιμούν να πα-
ντρευτούν Ελληνίδα, αλλά αμφιβάλλουν αν
θα τους κρατήσει.

δ) Οι γνωριμίες αυτές γίνονται για τους
περισσότερους και αιτία για ταξίδια στο ε-
ξωτερικό.

ε) Η πλειοψηφία είναι ανύπαντροι, ενώ
υπάρχουν και αρκετοί παντρεμένοι με-
σαίων ηλικιών.

στ) Για τους εφήβους οι «εραστές του καλοκαιριού» αποτελούν παράδειγμα προς μίμησιν.

Β. 4. Τουριστικά επαγγέλματα και νέοι: ένα νέο ήθος εργασίας

Στο θέμα αυτό θα αναφερθούμε και πάλι κυρίως στην Ίο, όπου καταγράψαμε τα χαρακτηριστικά των τουριστικών επιχειρηματιών. Στην Ίο, λοιπόν, ένα 75% των ερωτώμενων δηλώνουν άμεση ή έμμεση σχέση με κάποιο τουριστικό επάγγελμα και ένα 60%-65% των τουριστικών επιχειρηματιών αποτελείται από νέους ηλικίας έως 35 ετών. Σε ποια τουριστικά επαγγέλματα όμως στράφηκαν οι νέοι και πώς αντιμετωπίζουν τη δουλειά τους;

Η συντριπτική πλειοψηφία (80%-85%) των νέων τουριστικών επιχειρηματιών στράφηκαν στις επιχειρήσεις που καλύπτουν το τρίπτυχο φαγητό-ποτό-διασκέδαση, δηλαδή: ταβέρνες, μπαρ, πάμπ, καφετέριες, ντισκοτέκ κ.λπ. Τα χαρακτηριστικά των περισσότερων απ' αυτές τις επιχειρήσεις εκφράζουν αυτό που ονομάστηκε «διάχυτη μικρομεσαία παραοικονομία»² στη χώρα μας. Συγκεκριμένα:

α) Μεγάλο μέρος των οικονομικών συναλλαγών σ' αυτές παραμένει φορολογικά ανεξέλεγκτο, ενώ παράλληλα λειτουργούν και σαν ανταλλακτήρια συναλλάγματος με την κρατική ανοχή.

β) Πολλοί από τους εργαζόμενους σ' αυτές τις επιχειρήσεις είναι είτε τα γνωστά «συμβοηθούντα μέλη», που βέβαια δεν αμείβονται, είτε νεαροί αλλοδαποί ή Έλληνες που αμείβονται με χαμηλότατα μεροκάματα.

γ) Σε σχέση με το επενδυμένο κεφάλαιο, τα περιθώρια κέρδους είναι τεράστια και ένα μεγάλο μέρος του κέρδους στρέφεται σε κερδοσκοπικές επενδύσεις στη γη, αγορές πολυτελών καταναλωτικών ειδών και διαμερισμάτων.

δ) Υπάρχει μια εντονότατη επαγγελματική κινητικότητα στα πλαίσια του ίδιου κλάδου. Έτσι, αυτός που φέτος έχει μια ντισκοτέκ, πέρυσι μπορεί να είχε ταβέρνα και του χρόνου να έχει μπαρ. Παράλληλα, είναι συχνό το φαινόμενο, ένας επιχειρηματίας να χρηματοδοτεί σαν «σιωπηλός συνεταιρικός» άλλες επιχειρήσεις.

Τα χαρακτηριστικά αυτών των τουριστικών επιχειρήσεων καθορίζουν αναμφίβολα και τη στάση των νέων επιχειρηματιών του τουρισμού απέναντι στην εργασία συνολικά. Είναι εντυπωσιακό, κατ' αρχήν, ότι η σχέση με τη δουλειά τους είναι καθαρά σκοπιμοθηρική: όλοι σχεδόν δηλώνουν ότι δεν τους αρέσει η δουλειά τους αλλά ασχολούνται μόνο με το πόσα κερδίζουν. Ένα δεύτερο ενδιαφέρον στοιχείο είναι η φανερότητα επίδειξης πλούτου, που εκφράζε-

ται με τις συνεχείς αναφορές στις επενδύσεις, τις αγορές καταναλωτικών αγαθών και τα ταξίδια τους.

Σαν συμπέρασμα, λοιπόν, αλλά και σαν υπόθεση εργασίας που μένει να αποδειχθεί από ευρύτερες μελέτες γύρω από το θέμα: πιστεύουμε ότι οι νέοι επιχειρηματίες του τουρισμού είναι εκφραστές ενός ήθους εργασίας που κυρίαρχο χαρακτηριστικό του είναι η ταύτιση του επιτυχημένου επαγγελματία με αυτό που είναι προσοδοφόρο και απαιτεί λιγότερο κόπο. Εδώ θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι, όπως έχει εύστοχα επισημανθεί, το ήθος εργασίας αποτελεί, σε τελευταία ανάλυση, τον θεμελιώδη γνώμονα, τον βασικό στροφέα διαπαιδαγώγησης των νέων ατόμων. Έτσι, είναι ιδιαίτερα αρνητικό το γεγονός ότι στην Ίο οι έφηβοι θεωρούν τους επιχειρηματίες του τουρισμού ως το πρότυπο του επιτυχημένου επαγγελματία, ενώ παράλληλα είναι ιδιαίτερα αρνητικοί απέναντι σε όλα τα άλλα επαγγέλματα (επιστημονικά, γεωργοκτηνοτροφικά και άλλα).

Β. 5. Τουρισμός και εκπαίδευση: μια ανταγωνιστική σχέση;

Υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις, τόσο από τις απαντήσεις των ερωτώμενων όσο και από τις ελεύθερες συζητήσεις που είχαμε, ότι ο τουρισμός στα δυο νησιά λειτούργησε ανταγωνιστικά με την εκπαίδευση των νέων αγοριών και κοριτσιών, κυρίως στα πρώτα 10-15 χρόνια της τουριστικής ανάπτυξης. Στην Ίο ειδικά, το φαινόμενο είναι εντοπισμένο κυρίως στους νέους άντρες, οι οποίοι έχοντας κληρονομικά «στημένες» επιχειρήσεις τουριστικές επιχειρήσεις, εγκατέλειπαν το σχολείο μετά το Δημοτικό ή στις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου. Έτσι, ενώ στη Σέριφο τα παιδιά των ερωτώμενων που ολοκλήρωσαν (ή θα ολοκληρώσουν) τις γυ-

μνασιακές τους σπουδές ήταν το 55,3% του συνόλου των παιδιών, στην Ίο το ποσοστό αυτό είναι 41,8%. Παράλληλα, από τα παιδιά που έχουν μεγαλύτερους γονείς (45-70 ετών) το ποσοστό που τέλειωσε (ή θα τελειώσει) το Γυμνάσιο, στη Σέριφο είναι το 32,1%, ενώ στην Ίο είναι μόνον 9,7%. Τέλος, στη Σέριφο το 60% όσων παιδιών δεν ολοκλήρωσαν τις γυμνασιακές σπουδές τους είναι κορίτσια, ενώ στην Ίο τα αγόρια είναι περισσότερα (53%).

Γ. Γυναίκες και τουρισμός

Στις νησιωτικές κοινωνίες των Κυκλάδων η γυναικεία απασχόληση υπήρξε, σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, ένα από τα βασικότερα στοιχεία της μικρής αγροτικής οικονομίας, ενώ παράλληλα η γυναίκα ήταν αυτή που είχε την κύρια ευθύνη για το νοικοκυριό και την ανατροφή των παιδιών.

Η έλευση του τουρισμού πρόσθεσε νέες ευθύνες στις γυναίκες, όπως φάνηκε από τα στοιχεία που συλλέξαμε στα δύο νησιά. Έτσι, είναι φανερό, ότι η -συνήθως- άμισθη εργασία των γυναικών ουσιαστικά στηρίζει την τουριστική οικονομία.

Οι κύριοι τομείς απασχόλησης είναι οι οικογενειακές συνήθως επιχειρήσεις ενοικιαζόμενων δωματίων, ξενοδοχείων και εστιατορίων. Ενδιαφέρουσες είναι οι ηλικιακές διαφοροποιήσεις στη γυναικεία απασχόληση. Η ομάδα ηλικιών 40-65 προσφέρει κυρίως άμισθη εργασία στις οικογενειακές επιχειρήσεις, ενώ συχνά γυναίκες αυτής της ομάδας ασχολούνται και με δεύτερη εργασία (π.χ. εστιατόρια-ενοικιαζόμενα). Αντίθετα, η ομάδα ηλικιών 20-40 εμφανίζει ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό πιο εξειδικευμένης απασχόλησης σε ξενοδοχεία, καφέ-μπαρ κ.λπ., ή διατηρεί προσωπικές επιχειρήσεις, π.χ. μαγαζιά με δώρα. Αυτή η ηλικιακή διαφοροποίηση επιβεβαιώνει τα ευρήματα και άλλων ερευνών, ότι ο τουρισμός συμβάλλει στην επαγγελματική ανεξαρτησία των νέων κυρίως, γυναικών (Unesco 1976, Boissevain 1979, Valle de Regt 1979).

Αυτή όμως η επαγγελματική ανεξαρτησία και η αυξημένη σημασία της γυναικείας απασχόλησης στην οικονομική ζωή των δύο νησιών δεν φαίνεται να συνοδεύτηκε και από μεγαλύτερη συμμετοχή της γυναίκας στην κοινωνική ζωή του τόπου. Αντίθετα, για μια σειρά λόγων που θα εκθέσουμε στη συνέχεια, πιστεύουμε ότι επήλθε χειροτέρευση της θέσης της γυναίκας. Συγκεκριμένα:

α) Εκτός από τις παραδοσιακές της ασχολίες (σπίτι, παιδιά και συχνά αγροτικές εργασίες), η γυναίκα επιβαρύνεται και με τη δουλειά στις τουριστικές επιχειρήσεις, που είναι ιδιαίτερα κουραστική.

β) Οι γυναίκες εξακολουθούν να μένουν στο σπίτι, παρά την οικονομική τους ανεξαρτησία και είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι το χειμώνα οι χώροι ψυχαγωγίας (π.χ. ταβέρνες) παραμένουν αποκλειστικά ανδρικοκρατούμενοι.

γ) Το γεγονός ότι πολλές γυναίκες αρνήθηκαν να απαντήσουν τόσο στα ερωτηματολόγια, όσο και στις ελεύθερες συζητήσεις που επιχειρήσαμε να έχουμε μαζί τους, καθώς και ότι πολλές επέμεναν να είναι παρών ο σύζυγος για να απαντήσουν, μας κείθουν ότι παραμένουν δέσμιες των ιδίων κοινωνικών δομών, που άλλωστε, στην ουσία, ελάχιστα άλλαξε με την έλευση του τουρισμού.

δ) Στην Ίο ειδικά, η γρήγορη οικονομική ανάπτυξη συνέβαλε στη δημιουργία μεγάλων περιουσιών, σε μικρό χρονικό διάστημα, και σε τεράστια αύξηση της τιμής της γης. Αυτή φαίνεται να είναι η κυριότερη αιτία που τα τελευταία 20 χρόνια ισχυροποιείται ο θεσμός της προίκας (61,4% των ερωτηθέντων στην Ίο τη θεωρούν αναγκαία ή χρήσιμη, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στη Σέριφο είναι 30,2%). Αυτή η εξέλιξη όμως, σύμφωνα με τους ντόπιους, οδηγεί συχνά σε γάμους συμφέροντος, με σκοπό τη συνένωση δύο περιουσιών, ενώ, από την άλλη πλευρά, κάνει ακόμη δυσμενέστερη τη θέση των νέων γυναικών που δεν έχουν προίκα.

ε) Το θέμα των ερασιών του καλοκαιριού καταγγέλεται ανοιχτά, κυρίως στην Ίο, από τις περισσότερες νέες κοπέλες (παντρεμένες ή όχι), σαν το κυριότερο πρόβλημα που δημιούργησε ο τουρισμός. Μιλούν για τους νέους άντρες «που κοιτάζουν μόνο τις τουρίστριες» με οργή και τονίζουν ότι «κάνουν τη ζωή τους για δέκα χρόνια και μετά μας παντρεύονται για να αποκτήσουν παιδιά και προίκα...».

στ) Οι ανισότητες στην εκπαίδευση των κοριτσιών παραμένουν και στις νεότερες γενιές γονέων (ηλικίες 21-44 ετών), αφού διπλάσια από τα αγόρια είναι, και στα δύο νησιά, τα κορίτσια που εγκαταλείπουν το σχολείο μετά το Δημοτικό.

Συμπέρασμα

Είναι γεγονός ότι το πραγματολογικό υλικό από μια έρευνα μικρής κλίμακας μόνο μερικώς μπορεί να επιτρέψει την εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων για την επίπτωση της τουριστικής ανάπτυξης στις δύο αυτές ομάδες πληθυσμού.

Αναμφίβολα πάντως, πολλά από τα ευρήματά μας επιβεβαιώνονται από τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν άλλες εμπειρικές μελέτες που έγιναν σε διάφορες περιοχές του κόσμου (Πορτογαλία, Ισπανία, Μάλτα, Μεξικό).

Συμπερασματικά, νομίζουμε ότι επειδή το ζήτημα των κοινωνικών αλλαγών που επιφέρει ο τουρισμός είναι σχεδόν ανεξερεύνητο, υπάρχει ανάγκη για ευρύτερες διεπιστημονικές μελέτες γύρω από το θέμα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. E. Cohen, «Towards a Sociology of International Tourism», *Social Research* 39 (1), 1972.
2. Βλ. Τσουκαλάς Κ., «Η δομή της απασχόλησης και το μικρομεσαίο θαύμα», περ. *Αντί*, τεύχ. 260, 1984.
3. Βλ. Φύλιας Β., «Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος», *Νέα Σύνορα*, 1979, τόμος Β', σελ. 14.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Boissevain J., «Impact of tourism on a dependent island: Gozo, Malta», *Annals of Tourism Research*, 6 (1) 1979.
- Cohen E., «Towards a Sociology of International Tourism», *Social Research*, 39 (1), 1972.
- Cohen E. (editor), «Sociology of Tourism», *Annals of Tourism Research*, 6 (1, 2), 1979.
- Cohen E., «Thai girls and Farang men: the edge of ambiguity», *Annals of Tourism Research*, 9 (3), 1982.
- De Kadt Em. (éditeur), *Tourism passeport pour le développement?*, UNESCO et B.I.R.D., Paris 1979.
- Dimen M. & Friedl E. (editors), «Regional Variation in Modern Greece and Cyprus», *Annals of the New York Academy*, Vol. 268, 1976.
- Farver J. A., «Tourism and employment in Gambia», *Annals of Tourism Research*, 11 (2), 1984.
- Φύλιας Β., «Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος», *Νέα Σύνορα*, 1979.
- Graburn N. H., (editor), «The Anthropology of Tourism», *Annals of Tourism Research*, 10 (1) 1983.
- Graburn N. H., «Tourism and prostitution», *Annals of Tourism Research*, 10 (3) 1983.
- Gray H. P. (editor) «The contribution of economics to tourism research and efficiency», *Annals of Tourism Research*, 9 (1) 1982.

- Greenwood D. J., «Tourism as an agent of change: a Spanish Basque Case», *Ethnology*, 11, 1972.
- Groupe Huit, «Les effets socio-culturels du tourisme en Tunisie: monographie de Sousse», στο: Em. de Kadt (éditeur), *Tourisme: passeport pour le développement?*, UNESCO et B.I.R.D., Paris 1979.
- IUOTO, *The impact of international tourism on the economic development of the developing countries*, Geneva 1975.
- Jafari J., «Socio-economic costs of tourism to developing countries», *Annals of Tourism Research*, 1 (7) 1974.
- Καραποστόλης Β., *Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία*, Ε.Κ.Κ.Ε., 1983.
- Mathews H. G., *International tourism: a political and social analysis*, Schenkman, Cambridge, Massachusetts, 1978.
- Mathews H. G. (editor), «Political Science and Tourism», *Annals of Tourism Research*, 10 (3), 1983.
- Nash D., «Tourism as a form of imperialism», στο: V. Smith (editor) *Hosts and Guests: the anthropology of tourism*, University of Pennsylvania Press, 1977.
- Nettekoven L., «Mecanismes des échanges culturels reciproques», στο: Em. de Kadt (éditeur), *Tourisme: passeport pour le développement?* UNESCO et B.I.R.D., Paris 1979.
- Noronha R., *Review of the Sociological Literature on Tourism*, World Bank, Washington D.C., 1975.
- Nunez T. A., «Touristic Studies in Anthropological Perspective», στο: V. Smith (editor), *Hosts and Guests: the Anthropology of Tourism*, University of Pennsylvania Press, 1977.
- Petronoti M., «The economic autonomy of rural women», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 41, 1981.
- Sanders I., *Rainbow in the Rock: the people of rural Greece*, Cambridge, Massachusetts, 1962.
- Smith V. (editor), *Hosts and Guests: the Anthropology of Tourism*, University of Pennsylvania Press, 1977.
- Smith V. (editor), «Tourism and Development: Anthropological Perspectives», *Annals of Tourism Research*, 7 (1) 1980.
- Stringer P. and Pearce P., «Towards a symbiosis of social psychology and tourism studies», *Annals of Tourism Research* 11 (1), 1984.
- Thurot J. M., «Les effets du tourisme sur les valeurs socioculturelles», *Les cahiers du tourisme*, (Aix-en-Provence), Serie C., n° 34, 1976.
- Τσουκαλάς Κ., «Η δομή της απασχόλησης και το μικρομεσαίο θαύμα», *Αντί*, 260, 1984.
- UNESCO, «The Effects of Tourism on Socio-Cultural Values», *Annals of Tourism Research*, 4 (2), 1976.
- Wood R. E., «Ethnic Tourism, the state, and cultural change in Southeast Asia», *Annals of Tourism Research*, 11 (3) 1984.
- Y. Valle A. R. et De Regt J. P., «Une croissance pénible: le développement touristique planifié a Ixtapa-Zihuatanejo» στο: Em. de Kadt (éditeur), *Tourisme: passeport pour le développement?* UNESCO et B.I.R.D., Paris 1979.